

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ **ERSA**

ΜΕΛΟΣ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ (RSAI, ERSA)

“Οικονομική Κρίση και Πολιτικές Ανάπτυξης και Συνοχής”

10ο Τακτικό Επιστημονικό Συνέδριο ,
Θεσσαλονίκη, 1 – 2 Ιουνίου 2012

Συνδιοργάνωση

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης:

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας και Ανάπτυξης, Τμήμα Οικονομικών Επιστημών
Πανεπιστήμιο Μακεδονίας

ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΕΣ ΡΟΕΣ ΣΕ ΠΕΡΙΟΔΟ ΚΡΙΣΗΣ: ΟΙ ΑΦΡΙΚΑΝΟΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΚΑΙ Η ΕΝΤΑΞΗ ΤΟΥΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

Απόστολος Γ. Παπαδόπουλος, Αναπληρωτής Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Email: arospara@hua.gr

1. Εισαγωγή

Ο αριθμός των μεταναστών που εισρέουν στην Ευρώπη έχει αυξηθεί σημαντικά τα τελευταία χρόνια, ενώ οι χώρες της Νότιας Ευρώπης υποδέχονται ένα σημαντικό ποσοστό των νέων μεταναστευτικών ροών. Οι ροές αυτές αποτελούνται σε μεγάλο βαθμό από μη-νόμιμους ή μεταφερόμενους (transit) μετανάστες που αναζητούν τις κατάλληλες γι αυτούς χώρες υποδοχής με περισσότερες ευκαιρίες απασχόλησης ή/και καλύτερες συνθήκες διαβίωσης από ότι στις χώρες προέλευσης.

Η μετανάστευση των Αφρικανών μετατρέπεται σε ένα ιδιαίτερα σημαντικό ζήτημα που απασχολεί τις Ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία χρόνια, καθώς η κοινή γνώμη των χωρών αυτών φαίνεται να ανησυχεί για τη μεγάλη όξυνση των μεταναστευτικών ροών από την υπο-Σαχάρια Αφρική. Η Ευρωπαϊκή Ένωση σε συνεργασία με την Αφρικανική Ένωση έχουν διοργανώσει συναντήσεις προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα ζητήματα της νόμιμης και μη-νόμιμης μετανάστευσης μεταξύ των δύο ευρύτερων περιφερειών.

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες η Ελλάδα προσέλκυσε μεγάλο αριθμό μεταναστών λόγω της γεωγραφικής της θέσης στην Ευρώπη, των πολιτικών ανακατατάξεων, της κοινωνικοοικονομικής της κατάστασης και του γεγονότος ότι αποτελεί τμήμα της Ε.Ε.

Στην παρούσα εισήγηση θα παρουσιαστούν ερευνητικά ευρήματα που συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο της εμπειρικής έρευνας που διενεργήθηκε το 2011 και αφορά τη συστηματική μελέτη των Αφρικανικών μεταναστευτικών ροών, καθώς και των δυνατοτήτων ενσωμάτωσης/ ένταξης των Αφρικανών μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία.

2. Η Μετανάστευση των Αφρικανών προς την Ευρώπη και την Ελλάδα

Οι Αφρικανοί μετανάστες συγκεντρώνουν το ενδιαφέρον της κοινής γνώμης στις Ευρωπαϊκές χώρες τα τελευταία χρόνια. Οι πολίτες των χωρών της Αφρικής υπολογίζονται σε 4,9 εκατομμύρια άτομα και αντιπροσωπεύουν τη δεύτερη μεγαλύτερη ομάδα μη-Ευρωπαίων

πολιτών στην Ευρώπη (Eurostat, 2010). Ιδιαίτερα για τους μετανάστες από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής εκτιμάται ότι περίπου 3,5 με 8 εκατομμύρια ζουν στην Ευρώπη και συγκεντρώνονται σε επτά χώρες: το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ιταλία, την Ολλανδία, την Πορτογαλία, την Ισπανία και το Ην. Βασίλειο (CMRP, 2008).

Από την άλλη πλευρά, σε συνολικό πληθυσμό 840 εκατομμυρίων που περιλαμβάνουν οι χώρες της υποσαχάριας Αφρικής, το μέγεθος της μετανάστευσης, σύμφωνα με στοιχεία της Παγκόσμιας Τράπεζας, αγγίζει τα 21,8 εκατομμύρια άτομα. Ο αριθμός αυτός αντιπροσωπεύει το 2,5% του συνολικού πληθυσμού και σίγουρα δεν αντιπροσωπεύει ένα συνταρακτικό μέγεθος. Βασικές χώρες προορισμού των μεταναστών αποτελούν κυρίως οι άλλες χώρες της υποσαχάριας Αφρικής (63%), ενώ μόνο το ένα τέταρτο αυτών καταλήγει στις χώρες του ΟΟΣΑ (World Bank 2011).

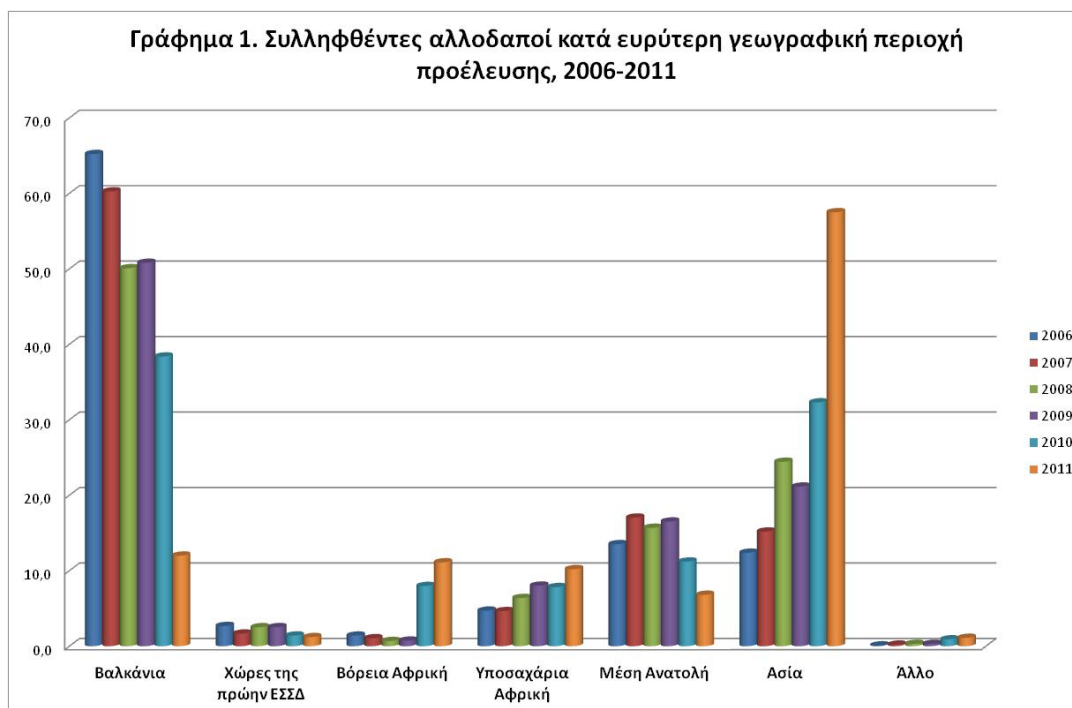
Στη διεθνή βιβλιογραφία δίδεται αρκετά μεγάλη έμφαση στη μετανάστευση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής προς τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Επιπρόσθετα, τα ποσοστά των μεταναστών μεταξύ των εχόντων τριτοβάθμια εκπαίδευση στις χαμηλότερου εισοδήματος χώρες είναι διπλάσιο από αυτό στις μέσου εισοδήματος χώρες. Έτσι, αν και οι έχοντες τριτοβάθμια εκπαίδευση αποτελούν μόλις το 2% του εργατικού δυναμικού στις χώρες χαμηλού εισοδήματος, αντιπροσωπεύουν το ένα τρίτο του συνόλου όσων μεταναστεύουν (Ratha et al., 2011).

Στις χαμηλότερου εισοδήματος χώρες η αποδοτικότητα του ανθρώπινου κεφαλαίου είναι πολύ χαμηλή λόγω των περιορισμένων ευκαιριών για εξειδικευμένη απασχόληση, γεγονός που ενισχύει τη μετανάστευση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Το περιθώριο που έχει το υψηλής ειδίκευσης εργατικό δυναμικό στις αναπτυσσόμενες χώρες για να επιτύχει υψηλότερα οικονομικά αποτελέσματα συνιστά σημαντικό κίνητρο για μετανάστευση.

Σύμφωνα με την παραπάνω έκθεση της Παγκόσμιας Τράπεζας, ποσοστό άνω του 50% των Αφρικανών μεταναστών με τριτοβάθμια εκπαίδευση είχε ως προορισμό μόλις τρεις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου: τις ΗΠΑ, την Αυστραλία και τον Καναδά. Οι ευνοϊκότερες ρυθμίσεις που υπάρχουν στις χώρες αυτές για την προσέλκυση ειδικευμένου εργατικού δυναμικού έχουν ωθήσει στην αύξηση της μετανάστευσης ειδικευμένων Αφρικανών.

Τα τελευταία χρόνια οι μεταναστευτικές ροές προς την Ελλάδα έχουν διαφοροποιηθεί αρκετά. Ενώ παλαιότερα οι βασικές ροές μεταναστών προέρχονταν από τα Βαλκάνια (Cavounidis 2004, Papadopoulos 2011), σήμερα πλέον οι μεγαλύτερες ροές αφορούν τις χώρες της Ασίας (58%) και της Αφρικής (21%) (Γράφημα 1). Βέβαια ο εκτιμώμενος αριθμός των μη-νόμιμων μεταναστών είναι αρκετά σημαντικός και συχνά ξεπερνά τον αριθμό των νόμιμων από τις νέες χώρες από όπου προέρχονται οι μετανάστες.

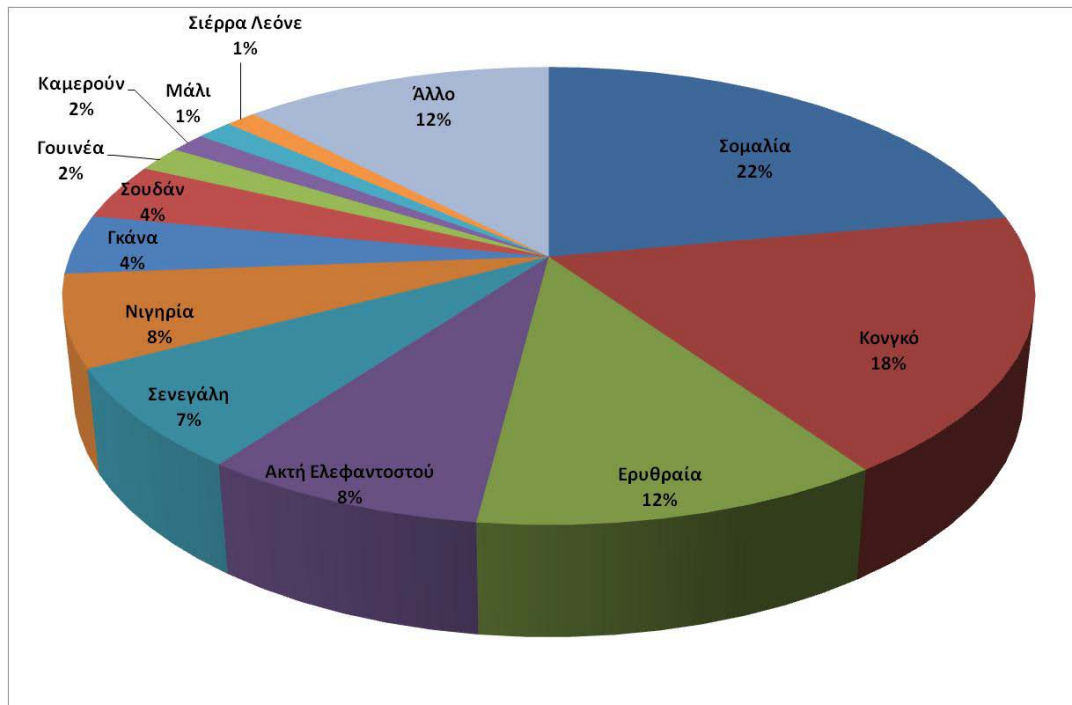
Στην Ελλάδα, οι Αφρικανοί μετανάστες αποτελούν μια αρκετά παραμελημένη πληθυσμιακή ομάδα, και αυτό παρά τη μακρά παραμονή τους στην Ελλάδα. Τα περασμένα χρόνια πολλοί Αφρικανοί ήρθαν στην Ελλάδα λόγω θρησκευτικής εγγύτητας (π.χ. Αιθιοπία), των ιεραποστολών της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας (π.χ. Κένυα), της παρουσίας της Ελληνικής διασποράς (π.χ. Ερυθρέα), όπως επίσης της ανάγκης για εκπαίδευσης (π.χ. Νιγηρία, Κογκό), ή λόγω των διμερών συμφωνιών για απασχόληση στον κλάδο της αλιείας (π.χ. Αίγυπτος).

Πηγή: Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη.

Τα τελευταία χρόνια, εκτός των παλαιών μεταναστευτικών ροών παρατηρούνται νέες ροές μεταναστών από όλες σχεδόν τις χώρες της Αφρικής. Εκτός των βασικών ομάδων που προέρχονται από τη Σομαλία, την Ερυθρέα και το Κογκό (πρώην Ζαΐρ), όπου υφίστανται διάφορα ζητήματα που προκαλούν συγκρούσεις και ανταγωνισμούς, μετακινείται προς την Ελλάδα ένας αυξανόμενος αριθμός μεταναστών από τη Δυτική Αφρική (Γράφημα 2).

Υπογραμμίζεται λοιπόν ότι οι Αφρικανοί μετανάστες που πρόσφατα εισέρρευσαν στην Ελλάδα αντιπροσωπεύουν έναν αρκετά πολύπλοκο συνδυασμό νόμιμων και μη-νόμιμων μεταναστών.

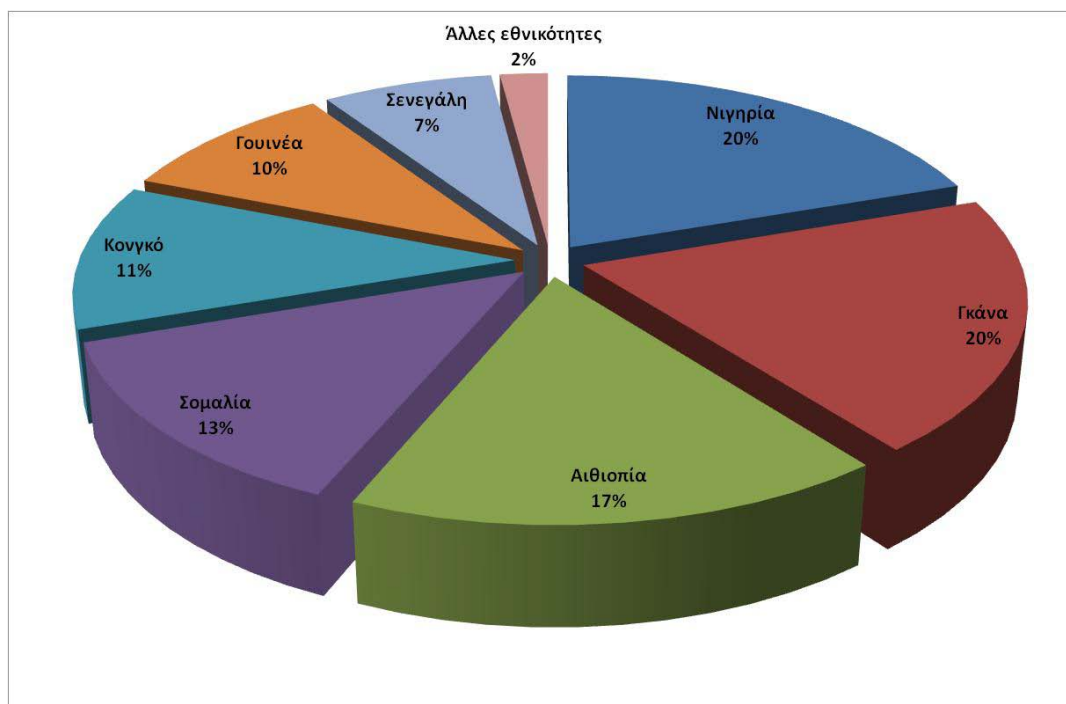
Γράφημα 2. Εθνικότητες συλληφθέντων πολιτών από την υποσαχάρια Αφρική το 2011

Πηγή: Υπουργείο Προστασίας του Πολίτη.

3. Σύντομη παρουσίαση των ευρημάτων της εμπειρικής έρευνας

3.1. Μεθοδολογία

Τα στοιχεία που παρουσιάζονται στην παρούσα εισήγηση συγκεντρώθηκαν στο πλαίσιο επιτόπιας έρευνας που διενεργήθηκε στην Αθήνα κατά την περίοδο Ιουνίου-Ιουλίου 2011 και συμπληρώθηκαν 532 ερωτηματολόγια που απευθύνονταν σε μετανάστες από χώρες της υποσαχάριας Αφρικής. Η μέθοδος δειγματοληψίας που ακολουθήθηκε ήταν αυτή της χιονοστιβάδας με τη χρήση πολλαπλών επαφών μέσω των οποίων εντοπίστηκε ο τελικός πληθυσμός της ομάδας στόχου. Το ερωτηματολόγιο απευθυνόταν σε επτά αφρικανικές εθνικότητες οι οποίες συγκεντρώνουν αθροιστικά το μεγαλύτερο ποσοστό των μεταναστών από τις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής που βρίσκονται στη χώρα μας: Νιγηρία, Αιθιοπία, Γκάνα, Σομαλία, Κονγκό (πρώην Ζαΐρ), Σενεγάλη και Γουινέα (Γράφημα 3).

Γράφημα 3. Κατανομή των ερωτώμενων κατά εθνικότητες

Πηγή: Επιτόπια Έρευνα 2011.

3.2. Σύνοψη παρουσίαση αποτελεσμάτων

Όπως θα ανέμενε κανείς, τα έτη παραμονής στην Ελλάδα παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές ανάμεσα στις διαφορετικές εθνικότητες των Αφρικανών μεταναστών. Για το συνολικό πληθυσμό των ερωτώμενων ο μέσος όρος εκτείνεται στα 6,6 έτη. Οι Αιθίοπες παρουσιάζουν την μακρότερη παραμονή στη χώρα με 10,2 έτη, ενώ στη συνέχεια ακολουθούν οι Νιγηριανοί με 8,7 έτη, οι Γκανέζοι με 7,9 έτη και οι Κονγκολέζοι με 7,2 έτη. Τη βραχύτερη παραμονή στην Ελλάδα έχουν οι προερχόμενοι από τη Γουινέα με 1,2 έτη, οι Σομαλοί με 1,4 έτη και οι Σενεγαλέζοι με 4 έτη.

Η οικογενειακή κατάσταση αποτελεί ένα σημαντικό χαρακτηριστικό του προφίλ των Αφρικανών μεταναστών. Περίπου οι μισοί μετανάστες είναι ανύπανδροι (49%), ενώ σημαντικό ποσοστό τους είναι παντρεμένοι (43%) και οι υπόλοιποι δηλώνουν χωρισμένοι ή διαζευγμένοι (8%).

Γενικότερα το ένα τρίτο περίπου των εχόντων οικογένεια έχουν τα μέλη τους στην Ελλάδα, ενώ ένα επιπλέον 20% έχει κάποια μέλη στην Ελλάδα και κάποια σε άλλη χώρα. Εν ολίγοις, πάνω από τους μισούς Αφρικανούς μετανάστες (55%) που έχουν οικογένεια, ένα ή περισσότερα μέλη της διαμένουν στην Ελλάδα.

Σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων (29%) έχει αποκτήσει κάποιο πτυχίο ΑΕΙ, συχνά στη χώρα προέλευσής του. Αξίζει να σημειωθεί ότι ένα

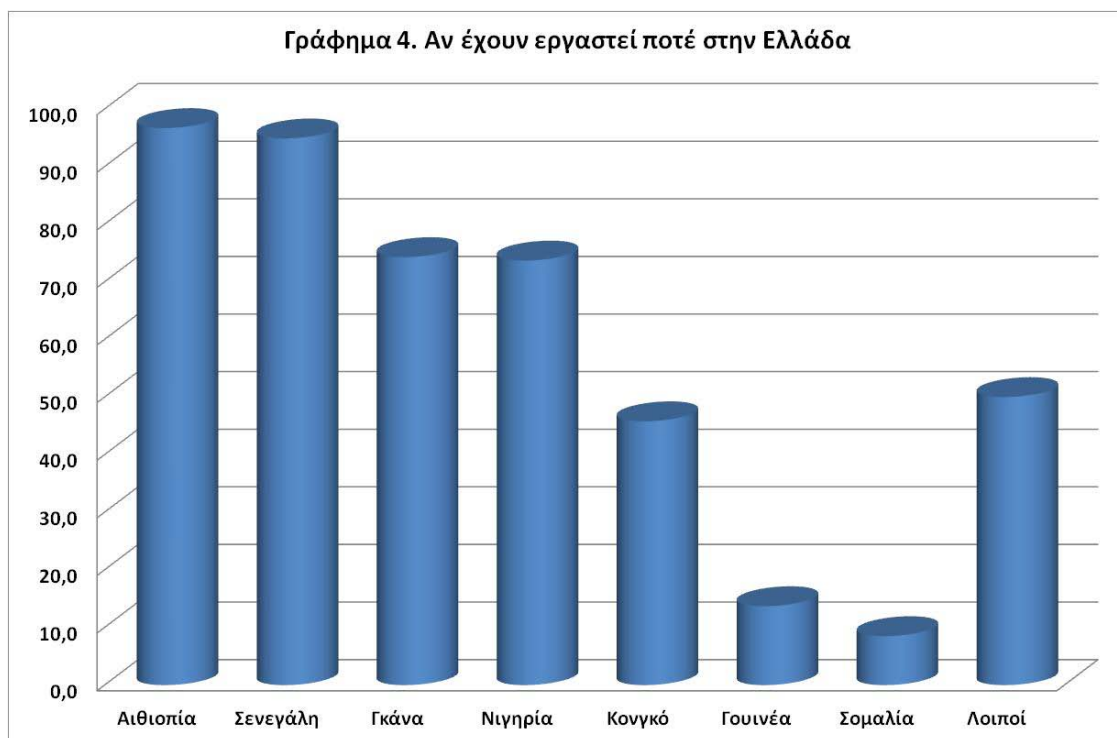
αξιόλογο ποσοστό των ερωτώμενων - ενός της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης - διαθέτει μεταπτυχιακές σπουδές (3,6%). Βέβαια αρκετά σημαντικό είναι και το ποσοστό όσων έχουν τεχνική εκπαίδευση (12%). Συνυπολογίζοντας και όσους αυτή τη στιγμή είναι φοιτητές/φοιτήτριες σε ΑΕΙ/ ΤΕΙ στην Ελλάδα, τότε εκτιμούμε ότι περισσότεροι από τους τέσσερις στους δέκα ερωτώμενους (42%) διαθέτουν μεταδευτεροβάθμια εκπαίδευση, γεγονός που καθιστά τους Αφρικανούς αρκετά εκπαιδευμένους σε σχέση με άλλες μεταναστευτικές ομάδες. Αξιοσημείωτο είναι το χαμηλό ποσοστό των εχόντων πρωτοβάθμια (8%) και καθόλου εκπαίδευση (8%).

Αξίζει επίσης να σημειωθεί ότι περίπου το 10% περίπου των ερωτώμενων έχει κάνει σπουδές στην Ελλάδα, δηλαδή κυρίως έχει παρακολουθήσει πανεπιστήμιο ή ΤΕΙ, ενώ έρχεται στην Ελλάδα με δευτεροβάθμια εκπαίδευση από τη χώρα του.

Παράλληλα, υπογραμμίζεται ότι το 50% περίπου των ερωτώμενων προέρχεται από οικογένειες όπου το επάγγελμα το πατέρα είναι μέσο ή ανώτερο, γεγονός που συνάδει με την αίσθηση ότι οι περισσότεροι μετανάστες προέρχονται από μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα που επιδιώκουν καλύτερο τρόπο ζωής ερχόμενοι στην Ευρώπη. Η κατάσταση απασχόλησης των ερωτώμενων πριν έρθουν στην Ελλάδα μπορεί να περιγραφεί ως ακολούθως: το 59% απασχολούνταν, το 9% ήταν άνεργοι και υπόλοιπο 32% ήταν μη-ενεργοί. Επιπρόσθετα επισημαίνεται ότι περίπου οι μισοί από όσους απασχολούνταν (47%) είχαν σχετικά καλά επαγγέλματα στο δημόσιο και τον ιδιωτικό τομέα.

Οι δύσκολες συνθήκες που διαμορφώνονται σε περίοδο οικονομικής ύφεσης αποτυπώνονται στην κατάσταση απασχόλησης των Αφρικανών μεταναστών. Μόλις το 44% απασχολείται, ενώ το υπόλοιπο 56% δηλώνει άνεργο. Όπως φαίνεται όσοι έχουν σχετικά υψηλότερη εκπαίδευση (τεχνική ή ανώτατη) διαθέτουν σχετικά καλύτερες ευκαιρίες απασχόλησης, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι απασχολούνται σε επαγγέλματα που αντιστοιχούν στην εκπαίδευσή τους.

Έτσι λοιπόν στο ερώτημα αν έχουν εργαστεί ποτέ στην Ελλάδα υπάρχουν σημαντικές διαφοροποιήσεις ανά εθνικότητα, γεγονός που αντικατοπτρίζει την παλαιότητα των μεταναστευτικών ροών και την προσωρινότητα με την οποία αντιλαμβάνονται την παραμονή τους συγκεκριμένων ομάδων Αφρικανών μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία (Γράφημα 4).

Πηγή: Επιτόπια Έρευνα 2011.

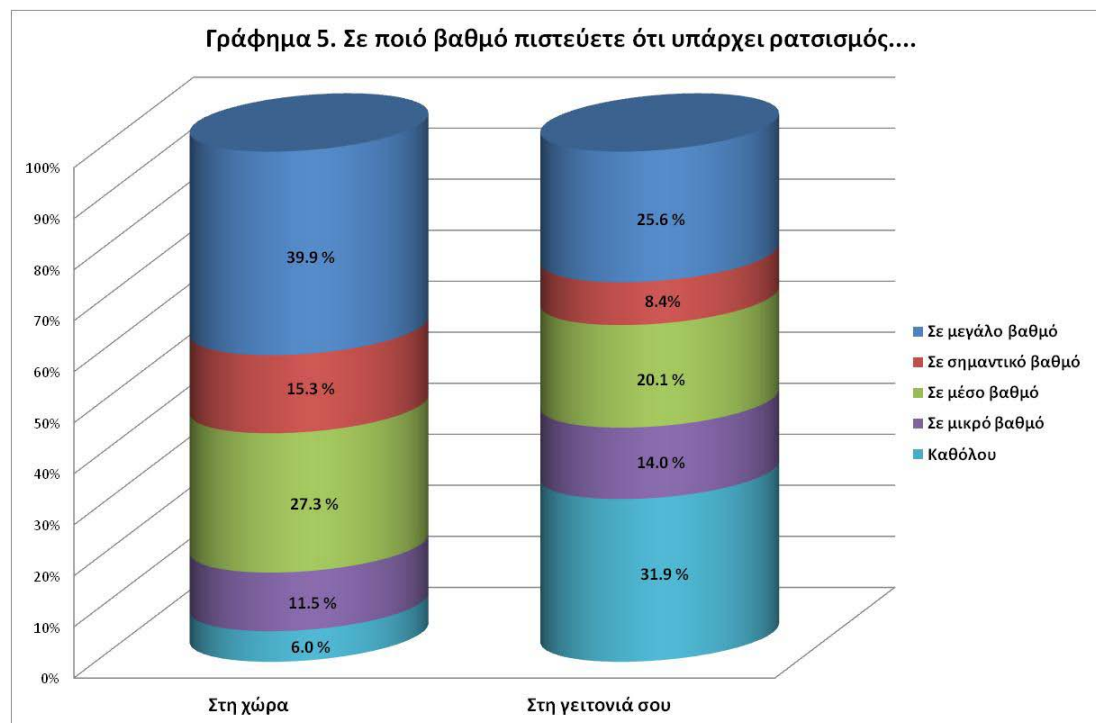
Διαχωρίζοντας όσους ήταν στην Ελλάδα πριν το έτος 2009 βλέπουμε ότι αυτοί βρίσκονται σε καλύτερη θέση, καθώς το 62% απασχολείται ενώ το υπόλοιπο 38% δηλώνουν άνεργοι. Η υψηλότερη εκπαίδευση διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην εξασφάλιση απασχόλησης. Αντίθετα, όσοι ήρθαν στην Ελλάδα μετά το 2009 αντιμετωπίζουν και το μεγαλύτερο πρόβλημα ανεργίας, καθώς μόλις το 13% διαθέτει κάποια απασχόληση.

Επιπρόσθετα σημειώνεται ότι υπό τις παρούσες συνθήκες οικονομικής ύφεσης ένας αυξανόμενος αριθμός Αφρικανών μεταναστών εξαναγκάζεται να αναλάβει "δουλειές του ποδαριού" (όπως π.χ. η συλλογή ανακυκλώσιμων υλικών από τους κάδους της πόλης) ή εντελώς περιστασιακές εργασίες προκειμένου να εξασφαλίσει ένα κατώτερο επίπεδο διαβίωσης. Ακόμα και στις περιπτώσεις που κάποιοι από τους ερωτώμενους εκτελούν τέτοιου τύπου εργασίες δεν τις θεωρούν κανονική απασχόληση και αποφεύγουν να δηλώσουν ότι απασχολούνται σε αυτές.

Η οικονομική ύφεση έχει θίξει σε σημαντικό βαθμό τους Αφρικανούς μετανάστες, γεγονός που αποτυπώνεται επίσης στο σχετικά μικρό ποσοστό (7,3%) εκείνων που δηλώνουν ότι δεν επηρεάστηκαν καθόλου από την οικονομική κρίση. Αντίστοιχα, η πλειοψηφία δηλώνει ότι επηρεάστηκε όπως όλος ο κόσμος (54,2%), σημαντικό ποσοστό αναφέρει ότι επηρεάστηκε περισσότερο από τους Έλληνες (24,2%) και ορισμένοι ότι επηρεάστηκαν περισσότερο από τους άλλους μετανάστες (6,1%). Το εναπομείναν ποσοστό (8,2%) αφορά

όσους δήλωσαν ότι δεν γνωρίζουν/ δεν απαντούν και όσους δήλωσαν κάτι άλλο ως απάντηση.

Όσον αφορά το πόσο ξενοφοβική/ ρατσιστική είναι η Ελληνική κοινωνία, με την εξαίρεση των Αιθιόπων, η πλειοψηφία των ερωτώμενων (55,2%) δήλωσε ότι υπάρχει διάχυτος ρατσισμός στην Ελλάδα. Όμως όταν το ερώτημα τέθηκε στο επίπεδο της γειτονιάς τότε μόνο το ένα τρίτο απάντησε ότι υπάρχει εκτεταμένος ρατσισμός, ενώ κάπως λιγότεροι από τους μισούς δήλωσαν ότι υπάρχει χαμηλός ή καθόλου ρατσισμός (Γράφημα 5).

Πηγή: Επιτόπια Έρευνα 2011.

4. Συμπέρασμα

Η παρούσα έρευνα έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στη σχετική βιβλιογραφία για την ένταξη/ ενσωμάτωση των Αφρικανών μεταναστών στην Ελληνική κοινωνία. Είναι πλέον ξεκάθαρο ότι αναφερόμαστε σε μεγάλες μεταβολές στη σύνθεση των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη και την Ελλάδα.

Για τις χώρες υποδοχής και ιδιαίτερα για την Ελλάδα η αυξημένη παρουσία των Αφρικανών μεταναστών οξύνει την ξενοφοβία και τον ρατσισμό, ενώ παράλληλα εντείνει τις αντιπαράθεσεις και τους ανταγωνισμούς ανάμεσα σε νόμιμους και μη-νόμιμους μετανάστες.

Σημαντικό ποσοστό των Αφρικανών μεταναστών - και ιδιαίτερα όσοι έχουν έρθει πρόσφατα στην Ελλάδα - βρίσκεται σε αρκετά δεινή θέση στην ελληνική αγορά εργασίας και συνακόλουθα στην κοινωνία. Μεγάλο τμήμα αυτού του πληθυσμού αντιμετωπίζει

οικονομικές δυσχέρειες, ενώ διαμένει κυρίως σε περιοχές του κέντρου της Αθήνας και παράλληλα καλείται να ανταποκριθεί στις αντίξοες σημερινές συνθήκες για την οικονομική και κοινωνική του επιβίωση.

Οι Αφρικανοί αναντίρρητα αντιπροσωπεύουν ένα αναξιοποίητο εργατικό δυναμικό - λόγω της υψηλής εκπαίδευσης την οποία διαθέτουν - που θα μπορούσε να προσφέρει σημαντικά τόσο στην εθνική οικονομία όσο και στις οικονομίες των χωρών προέλευσής τους.

5. Σημείωση

Το κείμενο στηρίζεται σε υλικό που συλλέχθηκε στο πλαίσιο του έργου με τίτλο: "Διερεύνηση των δυνατοτήτων και των προοπτικών ένταξης των Αφρικανών μεταναστών στην ελληνική κοινωνία υποδοχής" που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ) της ΕΕ και από εθνικούς πόρους και έχει ενταχθεί στο ΕΠ «Ανταγωνιστικότητα και Επιχειρηματικότητα» (ΕΠΑΝ-II), Δράση «ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ». Υπουργείο Παιδείας, Δια Βίου Μάθησης και Θρησκευμάτων. ΕΥΔΕ-ΕΤΑΚ. ΕΣΠΑ 2007-2013.

6. Αναφορές

- Cavounidis, J. (2004). Migration to Greece from the Balkans. *South Eastern Europe Journal of Economics*. Vol. 2, pp. 35-59.
- Committee on Migration, Refugees and Population (CMRP) (2008). *Immigration from sub-Saharan Africa*. Council of Europe, Parliamentary Assembly. Doc. 11526.
- Eurostat (2010). Population of foreign citizens in the EU27 in 2009. *EUROSTAT News release*, 129/2010.
- Papadopoulos, A.G. (2011). Migration and security threats in southeastern Europe. *Southeast European and Black Sea Studies*. Vol. 11, No 4, pp. 451-469.
- Ratha, D., Mohapatra, S., Ozden, C., Plaza, S., Shaw, W. and Shimeles, A. (2011). *Leveraging Migration for Africa. Remittances, Skills and Investments*. Washington. The World Bank.
- World Bank (2011). *Migration and Remittances Factbook 2011*. Washington. IBRD/ The World Bank.